

UDK 821.163.4.09-13

Слободан ТОМОВИЋ

ПОГОВОР*

Досадашњи коментатори *Горског вијенца* нијесу правили разлику између појмова „Србин“ и „Црногорац“, често употребељених у Његошевом књижевном изразу. Априори је прихваћено гледиште да Његош сматра Црногорце дијелом популације српског народа која живи на простору ужем од данашње Црне Горе у оквиру четири класичне нахије (Катунска, Ријечка, Црмничка и Љешанска).

Моја дугогодишња истраживања слојева Његошеве мисли довела су ме до увјерења да појмови „Црногорац“ и „Србин“ код Његоша нијесу синоними. Управо, изнијансирани су већ у самом исказу и акту умјетничке експресије, мада су оба појма неопходна за правилно разумијевање друштвено-историјског и културног бића црногорског народа. Често коришћење једног, односно другог етнонима у Његошеву дјелу, не зависи од случаја или потребе да одговарајућом метричком структуром стиха пјесник изрази своју мисао, формира умјетничку слику, већ од нарочите функције, значења и посебног историјског супстрата једног, односно другог појма. Да се не бисмо задржавали само на вербалном приступу, пружићемо читаоцу на увид најзначајнија мјеста у *Горском вијенцу* и *Шћепану Малом* гдје се експлицитно користе појмови: „Србин“, „српство“, „Србија“, односно „Црногорац“, „црногорски“, „Црна Гора“ итд.

Српство у *Горском вијенцу*: „О кукавно Српство угашено... Мала ти је жертва сва Србија, од Дунава до мора сињега?... Су чим ћете изаћ пред Милоша и пред друге српске витезове... Помоз' Боже, јаднијем Србима... Бог се драги на Србе разљути... Те би Србин данас Србом био!... Седмоглава изиде аждаја и сатрије Српство свеколико... Српској капи свуд има погibe... Српкиња га јошт рађала није од Косова, а ни пријед њега... Али ко би мога помислити, да ће узет Српкиња Турчина... Да је бјеше Србин уграбио... Враг ђаволу доћи у сватове, те свијећу српску угасити... Е слетио Милош међу Србе... Па бадњаке српске налагајте... Не кће Србин издати Србина... Витезови, Срби вртијељски... Срб и Турчин не слаже се нигда... Ће се српски момци грабе... Млијеко их српско разгубало.“

* Текст је преузет из књиге: *Коментар Горског вијенца*, НИО „Универзитетска ријеч“ & ИРО „Партизанска књига“ & ООУР „Издавачко-публицистичка делатност“, Никшић & Љубљана & Београд, 1986, стр. 383–407.

У *Шћепану Малом*: „Опрат Србу љагу са образа... Здружите се, громи и потреси, земљи српској друго лице дајте... Благо мени и роду српскоме... У рај ми се претвори Рација, Српска света земља Палестина... Ка да Душан велики устаде, ка да Србе позва на освету... Ко ће ти се за гријех кајати, који паде на српско кољено... Ко ли ће ти уживат милости, кад се једном на Србе смиљујеш... Безимењак ово вама пише, безимењак, ама Србин прави... Бог да прости, чуднога Србина!... Којим Српство негда грмијаше... Никад Срби, откад себе памте, јошт толико мяса од Турчина не виђеше на једној пољани... Царе срећни, српскому народу... Погибоше Срби на све стране, погибоше душом и тијелом... Около вас Србах много има... Одвазда су Срби народ храбри... Вјеровања Србе истражише... Ми смо Срби народ најнесрећни... Сваки Србин који се превјери... Те се звати Србином не хоће... Ово ти је Србе искобило... Српско царство паде на Косову...”

О Црногорцима у *Горском вијениу*: „Да ли ово светковање није, на кому си сабра Црногорце... Видите ли чуда, Црногорци!... Црну Гору покорит не могу, ма никако да је сасвим моја... Колико је наше Црне Горе... Здружио се Турчин с Црногорцем... И имају разлог Црногорци... Када газе образ црногорски... Повеле се робље црногорско... И чујте ме добро Црногорци... Стотина се скупило главара, нас Тураках и Црногорацах... Проведри ми више Црне Горе... Црна Гора изгуб да намири... Јел’ овако, браћо Црногорци... Што је ово, браћо Црногорци?... Ал’ су мишца, име црногорско, ускрснули с косовске гробнице... Црногорци гором опасаше... Сretoше га млади Црногорци... и шћах рећи љуби Црногорце... Ево среће за све Црногорце... Кад ухвате каже – Црногорца... Ма нијесу сви сватови Турци, него има и Црногорацах... Има онђе и Црногорацах мало мање него половина... Сто путах сам гледа Црногорце, гледа Турке, а гледа Латине... Онаквога сивога сокола, Црногорка јошт рађала није... И што ћу вам крити Црногорци... Црногорца већ бјеше свакога, он готово претека јунаштвом... Не смути ли, бабо, Црногорце... Те помутит хоћах Црногорце... Знај, владику и сви Црногорци... У памет се добро Црногорци... Честитамо Божић Гори Црној... Споменик је вашег јунаштва, Црна Гора и њена слобода.“

У *Шћепану Малом*: „Добро дошли, браћо Црногорци... Све за Гору Црну пропитујем... Од народа храброг црногорског... Да л’ не видиш чисто Црногорце, јер су злијем трагом обрнули... Претскажују страшну погибију Црној Гори и њеној слободи... Црну Гору с мора на Морачу... Чујте мене добро Црногорци... Да на вашу удру Гору Црну... Та добјежа међу Црногорце... Турци спремни на зло црногорско... Пас и мачка, Турчин с Црногорцем, не мире се до суђена данка... Ол’ предводит у бој

Црногорце... Што је било, то ће бити Црногорац поб'једити... Како да сте међу Црногорце... С договором војска црногорска... Црногорска уста јошт никада, од Косова ово не рекоше... Буд'ли мисле за мир Црногорци... Мислили су наши Црногорци... Црногорче, не бива једнако... Хајде пођи међу Црногорце... Позваћемо на договор к нама, поглаваре војске црногорске... Кад глас пуче у наше крајеве, да цар дође међу Црногорце... У Црну су Гору мимо игђе, прејевтини старци дозлабога... Несрећни се снеби Црногорци... Турцима га дају Црногорци... Кад нас почну корит Црногорци... А знаду ли зато Црногорци... Црногорци ако вјероваше... А може ли ђаво са дно пакла, црњи бити него Црногорци?... Зар нијесу никад, калуђере, Црногорци покорени били... Не би никад откуд људи памте, Црна Гора сасвим покорена... Те превали преко Црне Горе... Нејма силе нит је досад било, да покори ломну Црну Гору... Порашта су једни Црногорци, како кажеш тако непобједни... Зар нијесу Црногорци људи кâ остали народ по свијету?... Наскоро ће знати Црногорци, ђе страх лежи, каква му је мати... Црногорци не пуштају кланце... Што ће Гора Црна оправити... Црногорци никуд не излазе, у свијету из овијех гора... Које памти наша Гора Црна... Црногорци су кâ равнодушни... Обичај је свагда црногорски... Кажи шта би, збиља, Црногорци... Црногорац другојачи бити... И остати правим Црногорцем... Млечићи су, знадем Црногорце, све мрзјели, мрзећи љубили... Кад прегази с војском Гору Црну... Како ти је међу Црногорце... Пјевајте ми, браћо Црногорци... Шта би онда Црна Гора била... Те у Црну Гору добјежао... А царицу бране Црногорци... Те водисте у бој Црногорце... Соколови црногорски момци... На границу стао Црногорцу... И први сам камен црногорски, пољубио са братском љубављу... Чујете ли њега Црногорци... Па ко мене међу Црногорце, да судити и казнити смије... Већ их никад Црна Гора неће... Е главаре од све Горе Црне... Што сам доша међу Црногорце... Црногорци жељет не умију, са Турчином мира ни љубави... Без узде ће остат Црногорци, да све раде по својој ђуди... Црногорче, што тражиш од мене... Бих волио, радије прегнуо врело гвожђе дохватити зубима, но на Црну Гору ударити... Те подјари листом Црногорце... Црногорци њега нагрдише... Немирноће нити опачила, црногорског нигђе не имаде... Не оста ли нама Црна Гора, управ пашо, у нашим њедрима... Сва је Црна Гора засијата, са нашијем и њиним костима – покорит је никад не могасмо... Црногорац ће скучи Турчина – један другом не чине амана... Ђе се хвата Турчин с Црногорцем... Од Турчина и од Црногорца... Црну Гору да сву опржимо... За покорит ломну Црну Гору... Што све не би покла Црногорце... Кад се смути на дом Црногорци... Него бјеше турска с Црногорцем..."

Рационалан приступ и увид у Његошеве пјесничке структуре у којима су употребљени појмови: „Србин“ односно „Црногорац“ указује на веома значајне разлике, како у смислу временско-просторне приподобљености, тако и у погледу њиховог објективног социоисторијског контекста. Термини „Србин“ и „српство“ готово се неизбежно јављају кад пјесник уопштава историјске симболе настојећи да оживи архетипске слике средњовјековног витештва у свијести савременика, кад евоцира историјски и етнички мање артикулисане етапе у самосвојном развоју наших народа. То су посебно оне етапе које се односе на владавину српске династије Немањића и то у доба њене највеће моћи. Кад се обраћа савременицима, у одређеним приликама и на конкретном простору, чини то ријечју „Црногорац“ и „Црногорци“ у несумњивој функцији изграђеног *етнонима*.

Династија Немањића оставила је снажан траг на културну, религиозну и политичку свијест становништва средњовјековне зетске државе (касније Црна Гора). За коришћење термина „Србин“ и „српство“ у Црној Гори пресудно је утицала државна и политичка повезаност Рашке и Зете на основама православља, које се проширило на Зету војном супремацијом Рашке, од краја XII вијека до 1371. г. Потиснувши католичку цркву на већем дијелу тога простора, православље се укоријенило као вјерска и државна институција чији је непосредни задатак био да област Зете субординира политичким циљевима Рашке државе.

О процесу еволуције етнонима „Хрвати“ и „Срби“ паралелно са ширењем хрватске односно српске државне територије, пише истакнути грађански историчар Владимир Ћоровић. „Посебно српско и хрватско име задуго се углавном поклапало са обимом политичког ширења и утицаја српске и хрватске државе“ (*Историја Југославије*, Народно дело, 1937, стр. 24). Евидентно је да су средњовјековне државне границе одређивале опсег и садржај одређених етнонима, „политички оквир немањићке државе је свакако утицао на распрострањавање српског имена“ (*Енциклопедија Југославије*, прво издање, св. 7, текст „Срби“, страна 505). У том контексту ваља разумјети да је и ширење појма „Србин“ било у суштинској зависности не само од државне експанзије, већ и од веома снажног црквеног – православног уплива који је био њен пратећи чинилац. Црква и држава у том периоду чине неодвојиву цјелину. „Политичка организација епохе Немањића много је придонијела етногенези Срба, а због нераздвојне повезаности цркве и државе и црква је у том процесу одиграла знатну улогу... Ширење српског имена према југу уско је пове-

зано са ширењем државе Немањића“ (*Опћа енциклопедија Југослаvensког лексикографског завода*, књ. 7, Загреб, 1981, текст „Срби“, страна 604).

Православна црква се појавила као интегрирајући фактор средњовјековних држава фаворизујући јединствену политичку свијест на простору који је обухватала. Она је и у Зети створила одговарајуће погодности за јединство са рашком државом на темељима православља. На челу са својим главним стратегом Св. Савом успјела је да се практично наметне и духовно загосподари различитим словенско-балканским популацијама које су улазиле у састав феудалне српске државе. „Св. Сава увео је у ту, дотле претежно католичку област, православног епископа са сједиштем у Превлаци, желећи да путем јединствене вјере ублажи опреке између Рашке и Зете и створи јединственост у државним тежњама“ (*Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, књ. 4, стр. 1262).

Тако је појам „Србин“ и „српство“ прије свега у конфесионално-политичком смислу још од времена Немањића сачувао актуелност у Црној Гори, раније Зети, будући перманентно подржан од врхова црквене хијерархије. У вријеме присуства Турака овај појам је ослабљен још и као синоним припадности широј словенској и хришћанској заједници, па је на један романтичарски начин постао жива спона са средњовјековном државном традицијом. У одређеним историјским приликама ово је било веома значајно за патриотску и ослободилачку активност Црногораца. Јер: „Сакралним ореолом обасјана држава и политички и етнички обиљежена црква срасле су до те мере у свест савременика да је црква после турског освајања чувала и преносила читаву средњовековну државну и политичку традицију“ (*Енциклопедија Југославије*, књ. 7, прво издање, текст „Срби“, стр. 505).

Идејна, па и културна улога цркве у Црној Гори била је веома значајна што се види и по остацима културно-историјских споменика из тога периода као што су: манастир Морача, Ђурђеви Ступови и др. Уосталом, снагу овог уплива можемо схватити из народне писмене и усмене традиције која је несумњиво инспирисала Његоша и као специфичан ток идејне свијести оставила печат до наших дана.

Треба имати на уму да је православна доктрина у средњем вијеку постала најважнија духовно-дјелотворна сила, па је сходно томе био импозантан и њен политички учинак. Међутим, овај утицај је олакшан околношћу да у то вријеме није било сасвим изграђене етничке свијести међу балканским Словенима. Основни социјални односи били су кастинске, а не етничке нарави. Међусобно орођавање феудалне властеле често је било пресудно и за државне интересе. Односи међу државама тога доба зависили су од ђуди и односа међу владарима, дакле били су

најчешће персоналне природе. Средњовјековне властелине, а још мање њихове кметове, није посебно занимало сродство наших народа по основама словенског или другачијег поријекла. Најзад, то је схватљиво из чињенице што наши словенски преци, макар и да су из прапостојбине досељени као монолитна група, што је мало вјероватно, нијесу се могли дуго одржати као јединствена заједница на просторима Балкана. „Не би се могло спорити да се међу нама доста рано развила и извесна биолошко-расна разлика услед етничког мешања Јужних Словена са другим народима који су се затекли на Балкану, или који су стигли на то подручје у раном средњем веку. На западу је преовлађивало сруђивање Словена са романско-илирским елементима, а на истоку је уз извесна трачка наслеђа, дошао још јак утицај бугарске крви“ (В. Ђоровић, *Историја Југославије*, Народно дело, 1933, стр. 16). Прије свега, словенска племена нијесу у једној етапи населила данашње територије, штавише могуће је да су циклуси у овим сеобама варирали и по неколико стољећа. Затим је територијална расцјепканост и географска изолованост досељеника, као и честа промјена мјеста боравка, тј. њихово лутање по Балканском полуострву, учинило своје. Овome треба придодати и силу утицаја затечених старобалканских слојева становништва и њихово антрополошко мијешање са Словенима који ни до тада на свом дугом номадском путу нијесу могли сачувати родовску чистоту. Додир појединих словенских племена са другим развијенијим цивилизацијама, зависно од регије у којој су домицилирани, учинили су да ниво њихова друштвено-економског и културног развоја није могао из наведених разлога компаративно тећи. Тако су се ове првобитне разлике у начину живота и степену развоја економских и културних добара одразиле и биле вјероватно пресудне у стварању елемената неопходних за формирање посебних етничких карактера међу балканским Словенима који ће се у каснијим фазама историјског развоја јаче исказати. Стога је о балканским Словенима и њиховој етногенези могуће говорити искључиво у друштвено-историјском, а не у генеричко-расном контексту. „Балкански Словени као готово сви европски народи имају мало чистих етничких оаза, а уколико их је досад сачувано најчешће су у подручју Босне од Ибра, Западне Мораве и Таре“, истиче В. Ђоровић (*Историја Југославије*, стр. 16).

Теорија о јединству балканских Словена по основама крви, расе и језика производ је углавном XIX вијека. То је вријеме кад је конституисана политичка логика *југословенства* и његове државне перспективе, чему су дали највећи прилог учењаци, пјесници и политичари наших народа, међу које спада и Његош. И Његошево „словенство“, као уосталом и „српство“, није друго већ политички романтизам XIX вијека, у ствари

словенофилство и србофилство у функцији позитивне друштвене праксе зближавања и окупљања народа Југославије. У XIX вијеку постулирано је политичко, културно и језичко јединство народа Југославије, па је од тог доба и трагање за етногенетским сродством балканских Словена постало готово опсесивно за утицајне људе тога доба. С тим у вези и Његошево „српство“ је политичка свијест нарочите врсте која је настала на подлози црногорске борбене традиције и специфичности историјског миљеа. Грађено је по мјери моралних и културних особина црногорског народа. То је било превасходно „српство“ схваћено у складу са стандардима црногорске борбене и моралне народне прошлости, за којим се у извјесним друштвено-историјским околностима јавила стварна потреба. Овако схваћеном „српству“ пјесник је придодео личну страст и темпераменат. Тако су српски средњовјековни косовски ратници добили основне црте црногорских националних јунака у Његошевом спјеву. Култ Обилића одговара црногорском националном типу бескомпромисног борца попут Вука Мићуновића, Никца Томановића, Баја Пивљанина и других. Чињеница да лик Марка Краљевића није имао никакву цијену у Црној Гори, иако су у неким дјеловима Балкана о Краљевићу настале лијепе епске пјесме и легенде, утицало је на то да му ни Његош не посвети готово никакву пажњу. Ово се објашњава чињеницом што црногорски народни менталитет није прихватио вазалан однос према туђинима као свој национални идеал. Из сличних побуда Његош је ниподаштавао српског кнеза Милоша Обреновића претпостављајући му ослободиоца – Карађорђа, у коме је видео стедиште многих еминентних врлина мјерених стандардима црногорске традиционалне етике. Стога се може основано рећи да Његошево „српство“ има коријен у црногорској националној меморији, у њеној романтичарско-епској пројекцији заједничког живота Зетске и Рашке државе. Логика Његошеве припадности православној црквеној хијерархији упућивала га је на овај избор, а логика увијек присутне потребе за активирањем борбено-ослободилачког духа и изван Црне Горе, наметнула је то као обавезу.

Вишевјековна борба Црногораца са Турцима, поред осталог, имала је циљ да спријечи однарођавање, тј. исламизацију. Промјеном вјере прелазило се на туђинске позиције, што је било праћено значајним привилегијама. Ислам се путем одређених повластица пенетрирао међу балканске Словене и тако крчио пут турском освајачу. Наши народи могли су се активно супротставити туђинској вјерској доктрини искључиво својом вјером и снажним осјећањима те врсте, која су наравно била и политичка свијест тога доба. Чињеница да су Црногорци у већини били источноправославне конфесије, а прије свега њихова црквена хијерар-

хија која је уз то била и носилац световне власти, пресудно је утицала на то да православље постане борбена антиотоманска доктрина. Но, с обзиром на чињеницу да црногорско православље води коријене из времена српско-немањихког периода у Зети, управо коинцидира са овим периодом, оно је у свијести Црногораца идентификовано са „српском вјером“. Изразит примјер ове идентификације су стихови: „кунем ви се вјером Обилића... па бадњаке српске налагајте... те свијећу српску угасити“ итд. Тако је временом немањихко српство у Црној Гори еволуирало и добило конкретан лексички облик који прецизира вјеру „српску“, односно православну припадност Црногораца. У извјесним историјским раздобљима „српство“ је овдје могло да значи и хришћанство у цјелини, али и приврженост словенској идејној матрици. Стога је Његошева искрена егзалтација овако схваћеним политичко-вјерским „српством“ стављена у функцију црногорске националне историје.

Државно-политички разлози у Његошево вријеме захтијевали су ангажовање свих расположивих духовних потенцијала, историјских легенди, епске традиције, па и реафирмацију средњовјековних митова, посебно оних које је сачувала народна поезија, а у којима се велича моћ и снага српске средњовјековне државе и то непосредно уочи доласка Турака. Стална борба Црногораца против Турака налазила је снажан духовни ослонац у народној прошлости из које се могла црпити снага за будућа прегнућа. Тај ослонац је пружала богата народна традиција ојачана и подстакнута маштовитим симболима и готово сакралним сликама које приказују средњовјековне владаре: „непобједног младог Душана“ итд. Ако бисмо паралелно пратили процесе у другим европским земљама у XIX вијеку, кад се углавном и формира интегрална национална свијест код многих народних заједница, могли бисмо установити да су средњовјековни митови и ретроактивни начин мишљења свуда одиграли одређену психолошку улогу у процесу стварања виших облика друштвене, тј. националне свијести. Конституисање модерних европских нација, поред осталог, вршило се уз присуство митологизирања и глорификовања сопствене историје, преузимањем њених симбола и пројектовањем постојећих државно-правних и политичких установа на далеку прошлост. Стога није чудно што је Његош из практично политичких разлога прихватио мит који је у црногорској традицији оставио дубок траг и последије пада њихове аутентичне државе – Зете. Настојао је да пјеснички оживи успомену на ауторитет немањихке царевине који му је послужио као подстицај и средство за јачање ослободилачке мисли не само код црногорског народа, већ и у околном српско-православном свијету („Около вас има доста Срба, одвазда су Срби народ храбри“, *ШМ*). Политичку

перспективу наших народа Његош је замишљао, као и сви романтичари тога доба, као могућност да се на рушевинама Отоманске империје обнови средњовјековна Душанова царевина, стављајући акценат на „општу српску ствар“ и расположење у црногорском народу као дио борбе читавог православног, штавише словенског и хришћанског свијета. Заједно са народном поезијом, рачунајући и његове претходнике, он је и стварни идејни творац „српског“ и „косовско-видовданског“ култа у Црној Гори у његовој еклезијастичко-борбеној и патриотској артикулацији, са свим практичним посљедицама. И без обзира што се овдје, на први поглед, ради о заносу својственом многим мислиоцима XIX вијека, као идејна замисао „српство“ није било лишено политичког прагматизма у дјеловању не само Његошеву, већ готово свих црногорских владара. Осим тога, посљедице србовања и мита средњовјековне српске величине није су остале без конструктивног одјека на буђење општег ослободилачког духа наших народа.

У недостатку снажног државног ауторитета, послје је пропасти државе посљедњих Црнојевића, православна црква у Црној Гори преузела је све државне и друштвене ингеренције, образовала теократску власт издижући култ српства до заједничког симбола за све православне популације. Стога је у дугогодишњој црногорској народној традицији дошло до потпуне идентификације српства и православља, као уосталом и у неким другим крајевима, како истиче С. Матавуљ: „Од искони пак и на Приморју Србин је био само православни, Српство је значило само православље, као што у овим крајевима (на истоку) значи и данас“ (С. Матавуљ, *Биљешке једног писца*, Обод, Цетиње, 1975). Црногорска православна митрополија, будући у вријеме Турака једина независна, усмјерила је дјеловање и у неку руку преузела обавезу да сачува култ „српства“ у својству православне вјере у релативно увијек слободној Црној Гори, односно њеном најнеприступачнијем дијелу Цетињу са нахијама, како би одатле ширила његов утицај на поробљене крајеве. Цетињски православни манастир постао је духовни фокус тога процеса. Ово је било неопходно, тим прије, што Пећка патријаршија будући обновљена за потребе Отоманске империје, чији су црквени главари бирани углавном из редова грчке народности, није била у стању да одговори томе задатку. Иако формално канонски подређена Пећкој патријаршији, све до њеног укидања 1766. године, Црногорска митрополија у свом практичном дјеловању није водила рачуна о тој субординацији. Послије укидања Патријаршије, постала је и у канонском смислу сасвим независна. Стога је Његошево „србовање“ императив једнога времена у којем су се стекли услови за духовни развитац црногорског народа на основама тра-

диционалног православља, чији је синоним био српство, а у политичком смислу за вођење непрекидне борбе. У Његошево вријеме друкчији политички и вјерски идеали не би могли имати стварног ослонаца у народу.

* * *

Из цитираних стихова преузетих из *Горског вијенца*, односно *Шћепана Малог*, евидентно је да се Његош служи терминима „Црногорци“ и „Црногорац“ у свим случајевима кад се његови литерарни јунаци непосредно обраћају скупу или својим савременицима, за разлику од употребе појма „Србин“ којим пјесник носталгично дозива слике далеке прошлости. Упоредити: „И чувајте ме добро Црногорци!... Што је ово, браћо Црногорци... Видите ли чудо Црногорци... У памет се добро, Црногорци... Знај Владико и сви Црногорци... Ево среће за све Црногорце... Добро дошли браћо Црногорци“ итд. Поред овога, постоје и везани стихови којима се у оквиру једне логичке цјелине сасвим конфесионално прецизира појам „Србин“, а етнички појам „Црногорац“. Нпр. „И чујте ме добро, *Црногорци*; траг по трагу мене погинуо, да је бјеше *Србин* уграбио, ако хоћаш главе обратити“.

Његошеви искази су јасни, те не остављају мјесто сумњи да је увијек ријеч о народу црногорском: „Од народа храброг црногорског“ (*ШМ*) „Кукавноме но у исто доба витешкоме народу црногорскоме“ (*Тестамент*) и сл. Овакве лексичке форме дисквалификују и чине бесмисленим, шта више беспредметним, свако увјерење које полази од тога да је Његош у Црној Гори видио српску покрајину, а Црногорце сматра етнички неутемељеним становништвом те покрајине. Једноставан поглед на претходне стихове или Његошеве идеје исказане у виду писама и прозних састава упућује на примарно етничко значење појмова „Црногорац“ и „Црногорци“, и то у свим аспектима историјски формиране народне индивидуалности. У Његошеву пјесничком језику Црногорци су народ који чини субјект конкретних историјских збивања, али и субјект његових литерарних дјела. Црногорце је пјесник сматрао у најужем смислу својим народом, те их није морао помоћу романтичарске маштовитости и епских исказа дозивати из расплинуте и временски неомеђене прошлости, из архетипских слојева народне свијести, као што то чини у случајевима кад апострофира Србе, Словено-Србе, Словене, хришћане итд. Црногорцима се он увијек обраћа непосредно као реалном историјском ткиву за кога је и сам пјесник везан. Да су Црногорци у Његошевим размишљањима и политичком дјеловању етноним, показују и пасоши које је издавао својим сународницима, у којима је прецизирано црногорско поријекло њихових корисника.

Пад Зете под власт Рашке државе 1185. године и нешто касније њен улазак у састав слабо организоване деспотовине није утицао на то да се у држави – наслѣдници Зете, тј. Црној Гори избришу или забораве државно-правне и културне традиције ове земље. О тим традицијама свједоче бројни немири, устанци, као и снажне тенденције одвајања Зете од српске средњовјековне државе. Црногорски владар, владика Петар I, писац *Кратке историје Црне Горе*, јасно је истакао идентитет зетске и црногорске државе, као и чињеницу историјског и државно-правног континуитета међу овима, без обзира што је тај континуитет био покидан интерполацијом српске владарске династије „српскијех царах“. „Под именом Горње Зете састојаше се у то вријеме и Црна Гора. Оне су свагда нераздвојно имале своје владатеље банове, како пређе српскијех царах од Немањића дома, тако и по пресјечењу те царске фамилије, неготећи признати Вукашина царе – убицу за свога краља, остале бјеху под владом својијех књажева од Балшића порода... (*Грлица*, 1835, 55–56). Чак и писци који Зету сматрају првом српском државом истичу непокорност, тј. бунтовно понашање популације у границама ове државе у односу на српске владаре. „У тој области постојале су старе традиције о неким изузетним обзирима и елеменат је у њој био несигуран, бунтован и лако готов на одметање. Сви су наши владари средњег вијека имали муке са том покрајином (*Народна енциклопедија – српско-хрватско-словеначка*, књ. IV, страна 1262). У прилог овој оцјени каже се: „за владе слабога цара Уроша јавили су се ту око 1360. године први одметници, господари Зете Балшићи, који су се понашали као потпуно суверена господа... чак и угледни Црнојевићи удружили су се са Млечићима против својих српских господара и ратовали против њих“ (*ibidem*). Управо, буне зетских господара и велможа и њихово одметање од централне српске државе указује на развијене феудалне односе тога доба и тиме индиректно на већ створене услове за формирање етничке свијести црногорског народа, као што је то случај и са осталим европским народима у доба развијеног феудализма. Стога није случајно што се баш у вријеме господара Зете Црнојевића, и лингвистички јавио појам Црне Горе и Црногораца чиме је верификован процес њиховог етничког формирања. Значај овог преломног времена за конституисање црногорског народа осјетио је и Његош, што се види из многих лијепих стихова посвећеним владарима из знамените династије Црнојевића: „Бег Иван-бег јуначко кољено... И јуначко племе Црнојево... Иван чашом наздрави освете“ итд.

Разлог честих немира у Зети и устанци против „српских господара“, поред осталог, лежи у чињеници снажних културних традиција западне провенијенције, као што се истиче у Владимир Ћоровић: „Зета

– област старе Дукље или Диоклиције углавном данашње Црне Горе. Назив Зета јавља се у XI в. по ријеци Зети која тече кроз тај крај... У крају је велика мјешавина словенског, романског и албанског становништва. Утицај Италије је врло осјетан, нарочито у приморским градовима код којих је понајважнији Бар. Латински језик преовлађивао је дуго у написима и преписци. Најстарија хроника тзв. *Љетопис Попа Дукљанина*. У Бару је 1076. године основана католичка барска надбискупија која је била расадник Западне културе и прве државне институције створене су ту и по Западном обрасцу“ (*Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, књ. IV, стр. 1263).

Могуће је са довољно основа претпоставити да су ове првобитне културне традиције настале у Зети под утицајем народа Запада, будући веома снажне у омјеру према упливу Рашке, биле од великог значаја да се управо у тој области сачува висока духовна аутохтоност, посебно на подручју архитектуре, сликарства, па и литературе, и послије рашког освајања Зете. Зета је као што је познато постала краљевином у XI, а Србија у XIII вијеку, што није ирелевантно са гледишта државно-правног, али и културно-историјског примата. Немањина разарања приморских градова, изузимајући Котор, имала су за циљ, како истичу његови биографи Стефан Првовјенчани и Св. Сава Немањић, да потисну туђински утицај. Међутим, владари из ове лозе, шта више Немањин син Вукан који је управљао Зетом и носио краљевску титулу по угледу на раније зетске владаре и сам је дао допринос очувању постојећих државно-правних и културних традиција Зете. Држимо да су ове традиције одиграле улогу у историјској свијести црногорског народа и знатно поспјешиле, поред других чинилаца, његово етничко самоутемељење, а тиме посредно утицале и на Његошево пјесничко-филозофско виђење овог процеса.

Одговорно се може истаћи да име и појам „Србин“ у преднемањинском периоду Дукље, односно Зете није имало никакво не само етничко, већ ни административно-политичко значење. Тада не само да није било етнички сасвим формираних Црногораца, већ ни Срба, Хрвата, као ни Дукљана. Ово су имена за одговарајуће племенске савезе односно државно-административне јединице. Због тога их писци у свједочанствима овога времена најчешће мијешају, али и говоре о њиховом релативно лакој стапању, као што чине: Ј. Зонара и Ј. Скилица. За писање Константина Порфирогенита, који први повлачи границу између Срба и Хрвата, Владимир Ћоровић каже: „Тај пример није од пресудног значаја, јер се мора узети у обзир да је Порфирогенит писао имајући на уму две посебне државе Срба и Хрвата које су постојале у његово доба“ (*Историја Југославије*, Народно дело, 1933, стр. 20). Дакле, ни овај примјер

ма колико био ауторитативан не може да послужи као доказ постојања етничког бића Срба и Хрвата у XI и XII вијеку и тиме се мора одбацити свака помисао на српску, односно хрватску етногенезу Дукљана, Зећана, дакле Црногораца. Плеће или савез племена од кога су Црногорци стварно постали – Дукљани, касније Зећани, у то вријеме имају исти политички и територијални статус као Срби и Хрвати. На писање Нићифора Вријенија да су Хрвати помогли Дукљанима у борби против Византије 1073. године В. Ћоровић примјећује: „Да су Срби учествовали у тој борби, док за Хрвате немамо за то неоспорних доказа“ (*Ibidem*). Независно од тога да ли су Срби или Хрвати помогли Дукљанима, овим оба писца расвјетљавају један значајан проблем. Наиме, из њихових ставова дознајемо да су Дукљани у то вријеме имали аутентично државно, али и посебно племенско бивство, да је њихова административна и политичка организација била слична оној код Срба и Хрвата. То је, прије свега, важно из разлога што је стара историографија имајући на уму Немањино освајање Дукље, односно Зете, увијек истицала како се наводно Немања повратио на своју „српску дједовину“, што из овог угла неопозиво губи сваки смисао.

Из духа и садржаја укупног Његошевог дјела постаје сасвим разумљив црногорски народни менталитет, обичаји и обичајно право, морална свијест, борбена историјска прошлост Црногораца, искази и језичке особености, духовна и културна аутархичност, и све то у значењу атрибудије изграђеног народног карактера који надилази нахијске и племенске јединице иако је од ових сачињен. Црногорци се у свим Његошевим дјелима појављују као народ изграђеног духовног профила и сасвим дефинисаног историјског мјеста и улоге. Без обзира којем племену или нахији припадају, слободном или неослобођеном дијелу Црне Горе, они се понашају као дјелови кохерентне народне и државне цјелине коју карактеришу слични друштвени односи, идентичан поглед на прошлост, посебан начин схватања и реаговања на конкретне историјске изазове и околности, нарочита народна мудрост, етика и представа о части и достојанству, јединствени обичаји и државно-правна свијест, а прије свега особен начин лексичког саопштавања моралних схватања, мисли и идеја о свијету. Стога је сувишно говорити да је Његош пренебрегао егзистенцију народа коме стоји на челу као теократски и световни владалац и, прије свега, мислилац снажног патриотског надахнућа.

Такође, изван спора је да Његош разговјетно истиче потпуну друштвено-историјску изграђеност црногорског народног карактера у односу на друге југословенске средине, ниједног тренутка не спорећи високу етничку сродност и судбинску повезаност са овима. Нарочито

је то евидентно из писма Милошу Обреновићу 1837. године: „Поради мене била би неограничена радост да бисмо сви Славеносрби / учинили међу собом једно правило књигопечатања, а особено *Срби* и *Црногорци*“ (Први број *Летописа Матице српске*, изишао у Будиму 1825. године, објашњава појам „Славеносрби“. У контексту овог објашњења у Славеносрбе се убрајају: Бугари, Срби, Бошњаци, Црногорци, Славонци и Далматинци). Његош није први од црногорских владара употребио појам „Славеносрби“. То је прије њега учинио његов претходник и владика црногорски Василије Петровић. Из овога је очигледно да Црногорци, по Његошу, нијесу ужи појам од Срба да би се према њима односили као врста према *роду*. Ови појмови немају јединствено ни семантичко ни историјско значење. Појам „Србин“, мада веома значајан за историјску и културну свијест Црногораца, у служби је њиховог православног, еклезијастичког, али и политичког опредјељења, чија је улога била неограничено важна у вишевијековној борби против турске доминације и посебно као одбрана од религиозног утицаја ислама. Етноним „Црногорац“ проистекао је из развитка аутохтоног народног духа суштински одређеног и физиономираног вишевијековном борбеном традицијом и постојањем слободне црногорске државе, чији су основни елементи дати у преднемањихкој државно-правној традицији дукљанских Словена, у условима развијеног феудализма, осим тога богатој остацима материјалне и духовне културе (*Љетопис Попа Дукљанина*), словенских, али и предсловенских цивилизацијских наслага. Ова је традиција оснажена у постнемањихком периоду и посебно у вријеме Црнојевића када је зетска држава доживјела велики процват и стекла особину високо развијених феудалних односа и када су Црногорци као етноним коначно добили своје данашње име. Не ради се, дакле, ни о каквом етногенетском „двојству“ нити компаративној употреби ових појмова, већ о паралелизму два појма различита по садржају и значењу, а можда једнака само по свом упливу на живот и мишљење људи у Црној Гори. Утицај српско-православне традиције, створене у вријеме зетско-рашке државне и црквене симбиозе, без обзира на релативну самосталност Зете, одржао се у црногорском народу, осим вјерске, дијелом и као политичка и културна свијест.

Позивајући се на *српство* у његовом православно-доктринарном, односно историјско-политичком супстрату, Његош је истовремено пледирао за духовно јединство и заједничку ослободилачку борбу свих етнички блиских и просторно повезаних народа, са сличном историјском судбином, претежно заједничком религијом и у низу виталних друштвено-историјских аспеката идентичком политичком перспективом. Стога

је *Горски вијенац* апотеоза прије свега црногорске, али и заједничке борбе наших народа – ингениозна антиципација њихова братства у колу југословенске будућности.

* * *

Да бисмо могли мјеродавније судити о Његошевим погледима на биће црногорског народа, нужно је размотрити неке историјске аспекте, који питању како и кад су постали Црногорци дају релевантан смисао. У разматрању овог проблема потребно је априори одбацити слику о једноплемености Црногораца са другим балканским народима по основама крви, расе и језика. Таква етногенеза претпоставља постојање хипотетичких предака из чијих су се јединствених расних одлика, културних и језичких особина формирали конкретни народи. Међутим, савремена етнолошко-етнографска, социолингвистичка, па и антрополошка истраживања, код нас и у свијету, јасно указују да не постоје етнички чисте, дакле расно, језички и културно издиференциране и на тај начин самоизграђене популације. Управо, показује се да су примарне групе становништва које чине основу било којег народа постале мијешањем, укрштањем и саплемењивањем различитих антрополошких супстанци, као и спрегом многих амбивалентних, културних и лингвистичких чинилаца. Стога се ни за један европски народ не може рећи да води поријекло од предака који су припадали чистом антрополошком типу: германске, словенске или какве друге етногенезе у индоевропској варијанти. Овај аспект добија на значају посебно на балканском простору гдје је историја била више него раскошна инвазијама, сеобама, окупацијама и мијешањем популација. Стога, да би се разумио положај и мјесто појединих народа у историји, треба усвојити еволутивно-историјску синтезу умјесто застарјелог, посве ненаучног и политички штодљивог расно-родовског приказа. Народи се, дакле, формирају у процесу социоисторијског, друштвено-економског и културно-језичког развитка. Сходно томе, они непрекидно дограђују свој етнички профил односно *постају*, у току више стољећа, а можда и миленијума.

Питање кад су постали Црногорци или било који други народ депласирано је, као што је без смисла и питање кад су настале одређене флоре и фауне, ако се не узму у обзир читаве геолошке епохе. Народ је такође живи организам у коме сваки конкретан историјски догађај улази у његову меморију, игра неку улогу у његову развоју и настајању. На сличан начин као што жива ћелија памти свеукупни пређени пут еволуције, уграђује га у своју генетску шифру и преноси на нове генерације, тако